TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGİ

171

SAYI 171 YIL XV OCAK 1977

ABDÜLKADİR İNAN

(29.XI.1889 - 1.X.1976)

Prof. Dr. Saadet Çağatay

Bağırsak bayat kör ödürmiş kulın
kişedi ukuş birle kılkın tilin[1].
ukuşlug köni hem silig til sözi[2]
bütünlük bile boldı kılkı tözi.

Bütün ömrünü Türk kültürüne hizmet etmeğe vakfeden, değerli ilim adamı Abdülkadir İnan, hayata gözlerini yummuştur. Merhum o kadar çalışkan bir kimse idi ki, ölümünden bir gün önce de "Türk Kültürü" binasına gelmiş, çalışmış, yazılarını dikte etmiş, son gününü de ayakta geçirmiştir; "ayaklarım ısınmadı" diyerek iki saat gelini ile birlikte balkonda oturmuş, o gün oğlu ile gelinine, kendisine çok iyi baktıkları için dua etmiş, akşamüstü televizyon seyrederken birdenbire fenalık geçirmiş ve böylece üçüncü kez gelen enfaktüs onu götürmüştür. Son yıllarda merhum sık sık rahatsızlanır, bâzan da çalışmadan gün ve haftalar geçirir, biraz düzelince yine kalkıp kaleme ve kitaba sarılırdı. Birkaç kere göz (katar) ameliyâtı geçirmiş olduğundan, bir süredir ancak bir gözüyle görebiliyor, "Tek gözle okumağa alıştım" diyordu. Çalışma sevgisi ve kabiliyetini yaşlanmakla yitirmemiş olan seyrek kimselerden biriydi.

Abdülkadir Beyle birlikte, hem eşine az rastlanan bir çalışma usulü hem de fedakâr bir neslin son temsilcisi aramızdan ayrılmış bulunuyor. Herkesin yeri doldurulur, onunki aslâ doldurulamaz! O başlı başına bir devirdi!

Merhumu çalıştığı sâhada her zaman "otodidakt" sıfatiyle damgalamışızdır, sanki bu tâbirde bir aşağılık, eksiklik varmış gibi ona bu sıfat

(1) Merhametli Tanrı seçmiş olduğu kulunun hareketini ve dilini akıl ile kösteklemiştir (Kutadgu Bilig, 1838. beyit).

(2) Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır, hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur (Kutadgu Bilig, 1866. beyit).

yakıştırılmıştır .Şunu unutuyoruz ki, bütün ezberci din adamları ve bütün politikacılar gerçekte otodidakt'tırlar. Aslında o, gençliğinde bizzat yaşayarak araştırdığı sahalardan topladığı bilgileri can kulağıyle ve keskin zekâsıyla hâfızasına nakşetmiş, hayatının heyecanlı dalgalariyle pek çok yeni bilgileri de benimsemiş ve kitaptan öğrenircesine hayat tecrübelerinden faydalanmıştı. Tabiîdir ki, bu tabiat ve hayat mektebi, onu zil çaldırıp mektep kürsülerine oturtmaktan çok daha derin bilgi ve görgülere sahip kılmıştı. Edindiği tecrübeler onu giderek olgunlaştırmıştı, çalışmalarını da derinleştirmişti.

Bu dalgalı, üzüntülü, çoğu zaman mahrumiyet içinde geçirilen hayat, merhumu yıldırmamıştır, kuvvetlendirmiştir. Onu tanıyanlar bilirler, merhum hayatından şikâyet etmezdi, kendisine gösterilen haksızlıklara göz yummasını bilen bir insandı.

Her kaybolan değerin başka bir değerle doldurulması kaidesine göre, Abdülkadir Bey de vatanını kaybetmiş, fakat yeni vatanında yüklü bir değer olan müşterek Türk Kültürü'nün cevherlerini gösterebilecek azim ve iradeyi bulmuştu.

Çalışmalarını tâkip ederken, bunların esas olarak iki devreye ayrılabileceğini, fakat ikincisinin birkaç dalı olduğunu tesbit edebiliyoruz.

1 — 1908 - 1917 yıllarında gençlik ve yazı yazma merakıyla ortaya çıkan edebî denemeleri kendi ülkesinin içtimaî meseleleriyle ilgili idi.

1917. yıl Rus inkılâbiyle başlayan dönemde, Rus boyunduruğu altında bulunan Türk ülkeleri kısa süren hürriyet devri yaşamışlardı. Birçok aydın ve genç yaşıtlarıyla birlikte Abdülkadir Bey de bu dönemde millî ve kültürel kurtuluş yolunda hizmetler görmüştür. Bir gayeye erişmek için türlü zorluklara katlanarak 1923 yılına kadar Türkistan'da çalışır; artık Türk ülkeleri yeniden —bu sefer kızıl— Rus istilâsına uğradığından, o da Türkistan'ı terkederek uzun bir yolculuktan sonra, ikinci vatanı olan Türkiye'ye gelip yerleşir.

Çalışmalarının ikinci devri, İstanbul'da çıkan "Yeni Kafkasya" dergisinde yayımladığı yazılarıyla 1924-1925 yılında başlar. Merhum, bu yazılarında, ayrılmış olduğu vatanının o zamanki içtimaî, kültürel durumunu tanıtmak maksadını güder: "Volga boyunda İslâm-Türk harsiyle mücadele"[3]; "Rusya Türklerinde millî hars meselesi", "Hariç Türklerde hars meselesi" onun Türkiye'de yayımladığı ilk makaleleridir. Umumiyetle, Abdülkadir Bey Türkiye'ye yerleşince, geniş sâhada olgun yazılar vermeğe başlar. Bu dönemde; 1 — Türkiyat Enstitüsünde Prof. F. Köprülü ile birlikte olan çalışmaları, 2 — Türkiyat'tan ayrılıp, Ankara'ya Atatürk muhitine girişi, 3 — Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dil

(3) Bkz. Bibliyografya'ya.

Kurumu ve Atatürk sonrası, 4 — Son yaşlılık devri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsüne girişi, olarak bölünebilir. Bu dönemde kaleme aldığı konular arasında, hususiyle halk edebiyatı ve folklora dair yazdıkları klâsik denecek derecede rakipsiz olgunluk mahsulleridir. Türk destanlarını tanıtmak için Kitabı Dede Korkut, Köroğlu, Cengiz Destanı, Manas Destanı, Orta Türk Destanları üzerinde yazdıkları, umumiyetle Türk destanlarında geçen türlü konular, onun geniş bilgi ve araştırma kudretinin sonucu olarak edebiyat ve kültür tarihimize büyük katkılar getirmiştir.

Merhum, halk edebiyatı, halk gelenek ve örf âdetleri ile birlikte, Türklerin dinlerine dair çalışmalarını[4], son olarak baskıda olan **"Eski Türk Dinî Tarihi"** (Şâmanlık) adlı eseriyle ortaya koymuştur. Şamanizm araştırıcısı olarak, bu dinin İslâmiyet altında kaybolmak üzere olan dar geçit yollarını Türkiye'de kuşkusuz o açmıştır. "Türk Yurdu"nda (1926'da) çıkmış olan **"Türk Şamanizmine ait"** verdiği bilgiler, ilk kaynaklardandı. Türk kavimlerinin şamanizminin tasviri, onun için bir nakil değil, görgü kaynakları da idi; gerçi kaleme aldığı Şamanizmle ilgili yazıları bâzı kaynaklara dayanıyorsa da, o bu dinin ayrıntılarını şahsen de görmüş ve yaşamıştı.

Çocukluğundan beri Türklük ile meşgul olduğundan onun için Türk Dünyası bir tek âlemdi. Türk Kültürü sahasında el atmadığı bir konu yoktu diyebiliriz. Türk dili sahasında da sayısı çok olan, gerek tanıtma, gerek etimoloji açıklamaları, gerekse dil tarihi bakımından ancak onun çözebileceği yazıları ince bir derinlikle işlenmişlerdir. Yazı dili olarak önemli meselelerimizden olan **"Çağatay yazı dilinin kuruluş tarihine dair düşünceler"** (Türk Dili Belleten 1946), **"Eski Kur'an tercemelerinin dili meselesi"** (Türk Dili 1952), **"XIII. ve XV. y. yıllarda Mısır'da Oğuz, Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe"** (TDAY 1953), **"Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme"** kendisinin Diyanet İşleri Başkanlığı müessesesinde çalıştığı (1961'de) sırada basılmıştır. Bu yazıları dil tarihi bakımından temel konularımızdandı. **Kutadgu Bilig**'in muhtevâsını anlama bakımından da o, başta gelenlerdendi, nitekim 1942'de yayımlanmış olan ilk baskının 1. cildindeki **"Giriş"** (100 s. kadar tutan) bölümü onun kaleminden çıkmış, yıllarca süren bir çalışma mahsulü idi[5].

Merhum, yorgunluk bilmeden sürekli çalışır ve dâimâ kendisine mahsus olan kestirme bir usulle, aldığı konuları derinliğine işler, böylece pek çok kısa kısa yazılar ortaya koyardı. Yazıları hep birer orijinal ça-

(4) Kültür Bakanlığı, Bin Temel Eser Serisi, Devlet Basımevi, İstanbul.

(5) Bu yazıların bibliyografyası başka sayıda verileceğinden, yazımı uzatmamak için üzerinde duramadım.

lışma sonucunda elde edilen kendi buluşları idi. Türk Kültürünün geniş sâhasında o, bir ansiklopedist gibi bilgi kaynaklarını açardı. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açıldığı sırada, Fakülteye hoca olarak getirilmişti, verdiği dersler Türkçe üzerinde olduğundan (herhalde), Türk gramerini de çok iyi bilirdi. D.T.C. Fakültesinin çok buhranlı devirlerinde dahi, talebesine umumî Türk dili bilgisi, Türk lehçelerinin tasnifi gibi dersleri okutabilmiştir. Sonradan, mektep gelişme yoluna girince Uygurca, Çağatayca ve Harezm metinleri gibi edebî yazı dilinden başka, Kazakçanın umumî dil kurallarına da geçebilmiştir.

Atatürk'ün çevresine girdiği, Türk Dil Kurumu ve DTC Fakültesinin başlangıç yılları, kuşkusuz onun en verimli dönemi idi. Bu dönemde, onu en çok çalışmağa sevkeden nice nice kitap yayımı kararları alınmış, ondan çeşitli bilgiler, kitap hulâsaları istenmiştir. Bu çalışmaların birçokları, bu arada her türlü izlenim konusu, rekabet ve karışıklık içinde kaybolmağa mahkûm olmuştur. Atatürk'ün çevresine girdiği yılları aydınlatmak üzere **"Atatürk devrine âit hâtıralar"**ı merhum, ilk önce ("Türk Kültürü" 1964) bir makale halinde yayımlamağa başlamış, sonradan bir kitap olacak şekilde genişletmek üzere yeniden ele almıştı, ne yazık ki bu son eserini tamamlayamadan bırakmıştır[6].

Atatürk'ün ölümünden sonra, Abdülkadir Bey bir ara gözden düşmüştür, aslına kalırsa o bu durumu haketmiş değildi. Büyük siyaset ve devlet adamının Türk Kültürünü samimiyetle, muhabbetle anlamak ve yükseltmek istemesini dikkatle takibeden, buna da feragatle hizmet edenlerden biriydi. İftiharla söyleyelim ki, merhum Atatürk'ün bu çalışmalarında, Dış Türklerini hakkıyla temsil etmiştir. Merhum, Atatürk'ün çevresindeki bu parlak yılları, şahsî hayatında ağır bir darbe ile ödemiştir. Türkiyat Enstitüsünde kendisine devlet memuriyeti kadrosu verilmek üzere iken (Atatürk'ün daveti) dolayısiyle Ankara'ya gelmiş ve bu memuriyet kadrosunu kaybetmiştir. Yeni kurulmuş olan Türk Dil Kurumu ise hususî bir müessese olduğundan, orada ücretli memur sayılmıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde de oldukça geç memuriyete geçirildiğinden, çok az bir emeklilik hakkıyla ayrılmıştır. Ankara'ya yerleştiği yıllarda, Türkiyat'ın karşılığı olarak ona bir memuriyet kadrosu teklif edildi ise de, o, "Çalışmayacağım bir yerden maaş alamam" diyerek, kendisiyle ilgisi olmayan bir mevkii reddetmek büyüklüğünü göstermiştir. Merhum, ömrünü Türk kültürüne - kültür tarihine adamıştı. Tevâzu ve yüksek ahlâk, onun esas çalışma kaynakları içinde yüksek bir kuvvetti.

(6) Evrakı henüz gözden geçirilemediği için, ne kadar yazabildiği bilinmemektedir. Umarız ki az bir şey eksiktir.

Ben, DTC Fakültesine intisap ettiğimde, o daha hocalık ediyordu. Bana onun odasında yer ayırmışlardı. O, Dil Kurumunda çalıştığından, dersten derse gelir, ancak ders aralarında konuşurduk. Devamlı Fakültede çalışmadığı bahanesiyle, onun masasını çekip almişlardı, fakat (geldiğinde kullanır) diye koltuğunu vermemiştim, kendim ona oturmuyordum, "Abdülkadir Bey varken, onun koltuğuna sahip çıkmam âdâba uymaz" düşüncesiyle o koltuğa oturmağa çekinir, âdi bir sandalyede otururdum. Bu hal bir hayli sürdü, nihayet günün birinde, koltuğun boş durduğunu, benim de sandalyede oturduğumu görünce; "Niye bu koltuğa oturmuyorsunuz, alın, alın" diye ısrar etti, ben de; "Yok, o sizin, siz geldiğinizde oturursunuz" dememe rağmen, râzı olmadı, koltuğu benim masamın başına getirdi, merhum eşya düşkünü ve gururlu değildi. İmtihanları o zamanlar birlikte yapardık, o talebeye karşı aşırı derecede merhametli ve müsâmahakâr davranırdı, asla dönmelerine râzı olmaz, çoğu zaman, biz diğer hocaları müşkül durumda bırakırdı. "Bildi, bildi yeter, at bir beşi, tatlıya bağla" der, bâzan da hiç de istemediğimiz ve usulümüz de olmadığı halde, bir bahâne ile çıkar, geçemeyen talebeye geçtiğini bildirirdi, böylece bizleri üzer ve güldürürdü.

Abdülkadir Bey Atatürk zamanında, içinde çalışamayacağı bir devlet müessesesi kadrosunu reddettiği gibi, hayatının son döneminde de buna benzer bir durumla karşılaşmıştı. 1961 inkılâp yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığında Kur'an tercemeleri üzerinde çalışmağa alınmıştı. Bu iş bittikten sonra açıkta kalmıştır.

A. İnan için Türklük - Türk Kültürü ve Türk varlığı üzerinde çalışma, hayat kaynağı idi. Türklüğü mukaddes bilen Atatürk gençliği, Atatürk yolundan sapmadan, Abdülkadir Bey'in hayat görüşü ve çalışma yolunu seçerlerse, Türklüğümüze ebedî kuvvet ve kudret katacak şerefli hizmetlerde bulunacaklardır.

Merhum, her ne kadar hayatını zorluklar içinde sürdürdü ise de, tâlihli bir kimse idi, bağımsız Türkiye'de devrin en büyük siyâset ve devlet adamı Atatürk'ün takdirini ve dostluğunu kazanmıştı. Yabancı boyunduruğu ve vahşeti altında bulunan Türk ülkeleri aydınları arasında, onun nice nice yaşıtı ve arkadaşı vardı. Onlar ağır hapis ve sürgünlerde öldürülmüşlerdi. Merhum, bu zorbalıklardan kurtulmuş, çalışma sâhasının en mükemmelini bulmuştu. Türk Kültürü ve varlığı uğrundaki çalışmaları suç sayıldığından, ölüme mahkûm edilmiş olan şehitlerimiz, şimdi onu cennet-i âlâda karşıladılar. Onlar zâlimlerin baskısı altında vazifelerini tamamlayamadan göçmüşlerdir. Abdülkadir Bey ise, onların yapamadıklarını Türk gençliğine verebilmiş, hayatını hür ve bağımsız Tür-

kiye'de tüketmiş, soğuk buzlu Salovka sürgünlerinde can çekişerek değil, yakınlarının kucağında ölmüş ve Türk Toprağında gömülmüştür. Ağır yüklü vazifelerini tamamlayan Abdülkadir Bey, bizlere ve gençliğimize Türklüğün mukaddes emânetini bırakarak cennet-i âlâ'ya göçmüştür[7].

(7) Abdülkadir Beyin sülâlesi için oğlu 1937 doğumlu Mustafa Yaşar'dan şu bilgiyi aldım: Babası Musaffah Süleyman oğlu; annesi Zekiye; Süleyman Abdülcelil oğlu, onun babası Kazböri Bikkul oğlu'dur. Yaşayan tek oğlunun adını Atatürk Mustafa Yaşar koymuştur. Gelini Melek Hanım, Hasan Turalı kızı, Sinop'ludur. Torunlarından büyüğü kız (1968 doğumlu) Bilbay Hatun, küçüğü (erkek) Bilgünay (1969 doğumlu) dır.